

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ БАКАЛАВРІВ ІЗ КІБЕРБЕЗПЕКИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ ОСВІТНЬО-ЦИФРОВОГО СЕРЕДОВИЩА

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF READINESS OF BACHELORS IN CYBERSECURITY FOR PROFESSIONAL ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF EDUCATIONAL AND DIGITAL ENVIRONMENT

Стаття присвячена проблемам педагогічних умов формування готовності бакалаврів із кібербезпеки до професійної діяльності засобами освітньо-цифрового середовища. Уточнено поняття «умова» та «педагогічна умова». Проаналізувавши поняття «умова», котре закладає в основу педагогічні вимоги, обставини, за яких компоненти навчального процесу подані в найкращому взаємозв'язку, уточнено, що педагогічні умови – це сукупність різнопланових (зовнішніх і внутрішніх) соціально-педагогічних і дидактичних чинників, необхідних і достатніх для виникнення та раціонального стійкого функціонування певної педагогічної системи. Установлено, що сутність поняття «педагогічні умови» стосується різних аспектів усіх складників процесу навчання, виховання й розвитку: мети, змісту, принципів, методів, форм, засобів тощо. Зазначено, що реалізація педагогічних умов формування готовності має на меті забезпечити процес оволодіння основними методами прогнозування, що дозволяє здійснювати аналіз, моделювання, проектування та конструювання навчально-виховного процесу. Розглянуто педагогічні умови формування готовності бакалаврів із кібербезпеки до професійної діяльності засобами освітньо-цифрового середовища. Виділено такі педагогічні умови, як стимулювання мотивації та активізація навчально-пізнавальної діяльності у процесі формування готовності до професійної діяльності в бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища; організація підготовки бакалаврів із кібербезпеки як наукове дослідження; інтеграція репродуктивної та творчої діяльності бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища; технологізація індивідуальної траєкторії навчання в умовах освітньо-цифрового середовища. Установлено, що визначені нами взаємопов'язані педагогічні умови покликані забезпечити якісну організацію процесу формування готовності бакалаврів із кібербезпеки до професійної діяльності. Реалізація визначених педагогічних умов здатна забезпечити процес оволодіння основними методами прогнозування, що дозволяє здійснювати аналіз, моделювання, проектування та конструювання навчально-виховного процесу бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища.

Ключові слова: умова, педагогічна умова, бакалавр, підготовка бакалаврів із кібербезпеки, середовище, освітньо-цифрове середовище.

The article is devoted to the problems of pedagogical conditions of formation of readiness of bachelors in cybersecurity for professional activity by means of educational and digital environment. The concepts of "condition" and "pedagogical condition" are specified. Analyzing the concept of "condition", which is based on pedagogical requirements, the circumstances under which the components of the educational process are presented in the best relationship, it is specified that pedagogical conditions are a set of diverse (external and internal) socio-pedagogical and didactic factors, necessary and sufficient for the emergence and rational sustainable functioning of a particular pedagogical system. It is established that the essence of the concept of "pedagogical conditions" refers to various aspects of all components of the process of learning, education and development: goals, content, principles, methods, forms, means and so on. It is noted that the implementation of pedagogical conditions for the formation of readiness aims to ensure the process of mastering the basic methods of forecasting, which allows for analysis, modeling, design and construction of the educational process. Pedagogical conditions of formation of readiness of bachelors in cybersecurity for professional activity by means of educational and digital environment are considered. Such pedagogical conditions as stimulation of motivation and activation of educational and cognitive activity in the process of formation of readiness for professional activity at bachelors in cybersecurity in conditions of educational and digital environment are allocated; organization of bachelors in cybersecurity as a scientific research; integration of reproductive and creative activities of bachelors in cybersecurity in the educational and digital environment; technologicalization of individual learning trajectory in the educational-digital environment. It is established that the interconnected pedagogical conditions defined by us are called to provide the qualitative organization of process of formation of readiness of bachelors on cybersecurity to professional activity. The implementation of certain pedagogical conditions can provide a process of mastering the basic methods of forecasting, which allows the analysis, modeling, design and construction of the educational process of bachelors in cybersecurity in an educational and digital environment.

Key words: condition, pedagogical condition, bachelor, preparation of bachelors in cybersecurity, environment, educational and digital environment.

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/26.30>

Самойленко О.О.,
канд. пед. наук,
доцент факультету кібербезпеки
Національної академії
Служби безпеки України

Постановка проблеми в загальному вигляді. Філософське осмислення феномену підготовки бакалаврів із кібербезпеки розкриває загальні аспекти, які характерні для досвіду різних країн. Саме тому загальні аспекти їх підготовки мають

бути побудовані на філософських концепціях, розкриваючи ідеї й особливості процесу підготовки як неподільного освітнього процесу. Об'єктивність підготовки бакалаврів із кібербезпеки переважно залежить від вибору методології дослідження.

Вибір методологічних підходів щодо підготовки бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища є проблемою на науково-педагогічному рівні й потребує додаткового аналізу та розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зважаючи на практичну значущість, спрямованість на вдосконалення функціонування педагогічних систем, підвищення ефективності освітнього процесу, поняття «умови» займають ключову позицію в напрямку професійної підготовки фахівців, зокрема бакалаврів із кібербезпеки. Психолого-педагогічні дослідження спираються зазвичай на філософське тлумачення категорії «умова» як вираження відношення предмета до навколишніх явищ, без яких він існувати не може [1], а також на психологічне осмислення умов як причин, чинників, засобів, під впливом яких відбувається розвиток особистості. У своїх працях М.А. Данілов підкреслює, що предметом методології педагогіки є: самі педагогічні знання, способи їх здобуття, умови їх упровадження у практику й визначення предмета педагогіки [2, с. 14]. Аналогічної думки дотримується й А.В. Хуторський: «Предметом дидактики є не лише процес навчання, а й умови, необхідні для його перебігу (зміст, засоби, методи навчання, комунікації між педагогом та учнями тощо), а також результати, які отримуються, їх діагностика й оцінювання» [3]. В нашому дослідженні будемо дотримуватись визначення, що пропонує А.А. Літвін: педагогічні вимоги – це обставини, за яких компоненти навчального процесу подані в найкращому взаємозв'язку; сукупність зовнішніх і внутрішніх впливів. Педагогічні умови пов'язують із конструюванням освітньої системи, де вони виступають одним із компонентів (чинників, обставин) [4, с. 67].

Узявши за основу педагогічний аналіз категоріально-поняттєвого поля, невирішені раніше частини загальної проблеми відносимо до актуальної потреби окреслення педагогічних умов формування готовності бакалаврів із кібербезпеки до професійної діяльності засобами освітньо-цифрового середовища.

Мета статті. Проаналізувати педагогічні умови формування готовності бакалаврів із кібербезпеки до професійної діяльності засобами освітньо-цифрового середовища.

Виклад основного матеріалу. Філософське та, відповідно, загальнонаукове тлумачення поняття «умова» зводиться до істотного компонента комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), за наявності якого з необхідністю впливає існування певного явища (об'єкта). Умова – це те, від чого залежить дещо інше; те, що робить можливим наявність предмета, стану, процесу [5]. Тоді «умови – сукупність об'єктів (речей, процесів, відносин тощо), необхідних для виникнення, існу-

вання або зміни цього об'єкта» [6, с. 707]. Інакше кажучи, умови – це стабільні обставини, які оточують об'єкт і визначають природу впливу на нього, імплікаційний зв'язок.

За С.Л. Рубінштейном, зовнішні умови впливають на розвиток особистості опосередковано через внутрішні, суб'єктивні умови, які формує сам індивід [7, с. 251]. Учений указує на кардинальну проблему причини й умов її дії, потребу розведення зовнішніх і внутрішніх умов. На його думку, виникає необхідність розкрити внутрішню природу, внутрішні зв'язки й залежності та їх відмінність від зовнішніх. Зовнішні умови визначають кінцевий результат не прямо й безпосередньо, а «переломлюючись» через дію внутрішніх умов, власну природу певного об'єкта чи явища. Внутрішні умови виступають як причини (саморозвиток, саморух, рушійні сили розвитку, джерела розвитку знаходяться в самому процесі розвитку як його внутрішні причини), а зовнішні – як обставини [7, с. 289–290].

Поняття «педагогічні умови» стосується різних аспектів усіх складників процесу навчання, виховання й розвитку цілей, змісту, принципів, методів, форм, засобів тощо. Воно може вживатись щодо цілісного навчально-виховного процесу під час характеристики педагогічної системи або окремих її сторін чи елементів. Як правило, під педагогічними умовами розуміють такі, що спеціально створюються в освітньому процесі з метою підвищення його ефективності або реалізації певних інновацій [8].

На думку більшості дослідників, педагогічні умови певним чином піддаються регулюванню, підвищують, а в разі відсутності чи неповноти – утруднюють, знижують ефективність педагогічної взаємодії. Однак, як правило, викладені умови стосуються лише окремих сторін навчання [9].

Погоджуємось із В.І. Андрєєвим [10], який розглядає педагогічні умови як комплекс заходів, зміст, методи (прийоми) й організаційні форми навчання й виховання. Ю.К. Бабанський [11, с. 115] визначає педагогічні умови як чинники (обставини), від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи. За А.Я. Найном [12, с. 44–49], це сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, засобів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених завдань.

Досліджуючи організацію процесу навчання, О.С. Пюра [13, с. 172] стверджує, що важливим є створення сприятливих педагогічних умов. Термін «педагогічні умови» він тлумачить як сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених чинників, які забезпечують бажану ефективність навчального процесу та сприяють досягненню зазначених цілей.

Під «педагогічними умовами» А.М. Алексюк, А.А. Аюрзанайн, П.І. Підкасистий, В.А. Козаков [14, с. 85] розуміють чинники, що впливають на

процес досягнення мети, водночас поділяють їх на зовнішні (позитивні відносини викладача і студента; об'єктивність оцінки навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат тощо) і внутрішні (індивідуальні властивості здобувачів: стан здоров'я, властивості характеру, досвід, уміння, навички, мотивація тощо).

На думку О.М. Пехоти [15], педагогічні умови розглядаються також як категорія, що визначається як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, які об'єктивно склались чи суб'єктивно створені, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети.

Передусім під умовами розуміють педагогічні вимоги, обставини, за яких компоненти навчального процесу подані в найкращому взаємозв'язку; сукупність зовнішніх і внутрішніх впливів. Педагогічні умови пов'язують із конструюванням освітньої системи, в якій вони виступають одним із компонентів (чинників, обставин) [4, с. 67].

Підтримуючи цю думку, під педагогічними умовами розуміємо сукупність різнопланових (зовнішніх і внутрішніх) соціально-педагогічних і дидактичних чинників, необхідних і достатніх для виникнення та раціонального стійкого функціонування певної педагогічної системи.

Реалізація педагогічних умов формування готовності має на меті забезпечити процес оволодіння основними методами прогнозування, що дозволяє здійснювати аналіз, моделювання, проектування та конструювання навчально-виховного процесу. В нашому експериментальному дослідженні формування готовності бакалаврів із кібербезпеки до професійної діяльності в умовах освітньо-цифрового середовища забезпечують такі педагогічні умови:

1. Стимулювання мотивації та активізація навчально-пізнавальної діяльності у процесі формування готовності до професійної діяльності в бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища.

2. Організація підготовки бакалаврів із кібербезпеки як наукове дослідження

3. Інтеграція репродуктивної та творчої діяльності бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища.

4. Технологізація індивідуальної траєкторії навчання в умовах освітньо-цифрового середовища.

Визначені нами взаємопов'язані педагогічні умови покликані забезпечити якісну організацію процесу формування готовності бакалаврів із кібербезпеки до професійної діяльності.

Стимулювання мотивації та активізація навчально-пізнавальної діяльності у процесі формування готовності до професійної діяльності в бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища.

Стимулювання мотивації закладає в основу дефініцію «мотив». Мотив – це внутрішній потяг людини до діяльності, особисті причини, котрі спонукають людину до дій, учинків, те, заради чого діяльність відбувається (якийсь привабливий для неї предмет) [16].

Для того, щоб підсилити мотивацію бакалаврів із кібербезпеки, необхідно працювати щонайменше у трьох напрямках:

- 1) задіяти (актуалізувати) якомога більшу кількість мотивів;

- 2) збільшити збуджувальну дію найзначущих мотивів;

- 3) забезпечити необхідні ситуативні фактори.

Для виявлення співвідношення різних мотивів у збудженні складних видів діяльності бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища може бути корисною схема, запропонована Б.І. Додоновим [17]. Виділимо такі групи мотивів формування готовності бакалаврів із кібербезпеки до професійної діяльності в умовах освітньо-цифрового середовища:

- задоволення бакалаврів із кібербезпеки від самого процесу діяльності в умовах освітньо-цифрового середовища;

- прагнення бакалаврів із кібербезпеки до отримання результату діяльності (продукту, знань тощо) в умовах освітньо-цифрового середовища;

- прагнення бакалаврів із кібербезпеки до винагороди діяльності (оцінки, плати, підвищення в посаді, отримання диплому) в умовах освітньо-цифрового середовища;

- запобігання бакалаврами з кібербезпеки санкцій (покарання), які б погрожували у разі ухилення від діяльності в умовах освітньо-цифрового середовища або її неякісного виконання.

Організація підготовки бакалаврів із кібербезпеки як наукове дослідження.

Напрямок наукового дослідження визначається галуззю науки, специфікою наукових інститутів. Конкретизація напряму наукових досліджень проводиться на базі вивчення виробничих, суспільних потреб і стану досліджень [18]. Під науковим напрямом розуміють сферу наукових досліджень наукового колективу, яка спрямована на вивчення певних фундаментальних, теоретичних та експериментальних завдань у відповідній галузі науки. Науковий напрям – сфера дослідження наукового колективу, який упродовж відповідного часу розв'язує ту чи іншу проблему [19, с. 11].

Головними напрямками організації науково-дослідної роботи бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища можуть бути такі:

- підвищення якості навчального процесу в умовах освітньо-цифрового середовища завдяки спільній участі здобувачів і викладачів у виконанні науково-дослідних робіт;

– участь бакалаврів із кібербезпеки у проведенні прикладних, пошукових і фундаментальних наукових досліджень у межах дистанційних курсів освітньо-цифрового середовища;

– розвиток у бакалаврів із кібербезпеки здатності до самостійних обґрунтованих наукових суджень і висновків;

– надання здобувачам можливостей у процесі навчання в межах дистанційних курсів освітньо-цифрового середовища спробувати свої сили в різних напрямках сучасної науки.

Завданнями науково-дослідної роботи є:

– навчання здобувачів методики й засобів самостійного вирішення наукових завдань, навичок роботи в наукових колективах;

– ознайомлення з методами організації творчої роботи;

– сприяння успішному розв'язанню актуальних проблем науки та соціального розвитку суспільства.

Науково-дослідна робота майбутніх бакалаврів із кібербезпеки, виступаючи продовженням і поглибленням навчально-дослідної, надає здобувачеві можливість виявити творчу ініціативу в умовах освітньо-цифрового середовища, перевірити у процесі виконання практичних і лабораторних робіт (на практиці) вивчений матеріал, опановує збирати, систематизувати, аналізувати й узагальнювати його, самостійно вести науково-дослідну роботу.

Форми організації та проведення науково-дослідної роботи в умовах освітньо-цифрового середовища різні та передбачають:

– роботу бакалаврів із кібербезпеки в наукових гуртках, які організують загальнонаукові і спеціальні віртуальні кафедри в умовах освітньо-цифрового середовища;

– участь бакалаврів із кібербезпеки групами або в індивідуальному порядку в науково-дослідних темах кафедр факультету в умовах освітньо-цифрового середовища;

– лекторську роботу з розповсюдження знань у галузі науки та освіти для бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища;

– участь здобувачів у наукових організаційно-масових і змагальних заходах різного рівня (кафедральних, факультетських, регіональних, всеукраїнських, міжнародних), що стимулюють розвиток як системи науково-дослідної роботи, так і творчості кожного бакалавра з кібербезпеки. До них відносять такі типи занять в умовах освітньо-цифрового середовища: наукові семінари, конференції, симпозиуми, конкурси наукових і навчально-дослідних робіт здобувачів вищої освіти, олімпіади з дисциплін та спеціальностей.

Інтеграція репродуктивної та творчої діяльності бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища.

Погоджуємось із В.М. Дружиніним, який підґрунтя творчості вбачає в репродуктивній діяльності, в наслідуванні зразка. Автор підкреслює, що для того, щоб творити, необхідно шляхом наслідування засвоїти зразок активності людини-творця, вийти на новий рівень оволодіння культурою та самостійно спрямуватись далі [20].

У своїх дослідженнях А.В. Хуторський [21] зазначає, що творча діяльність здобувачів освіти не передбачає в них попередніх умінь діяльності за зразком. Навпаки, репродуктивна діяльність, якщо вона попередньо засвоюється та закріплюється, негативно впливає на можливість творчості в наступному, створюючи в учнів шаблонні уявлення про освітні продукти. Так, репродуктивна діяльність бакалаврів із кібербезпеки може сприяти творчості лише в тому разі, якщо за її допомогою засвоюються способи діяльності, а не зміст професійної підготовки.

Репродуктивна діяльність бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища характеризується тим, що матеріал подається в готовому вигляді та його використовують у типових ситуаціях. Ця діяльність має на меті засвоєння готових знань та способів дії в певних ситуаціях. Основними розумовими діями бакалаврів із кібербезпеки тут виступають сприйняття, засвоєння, запам'ятовування та відтворення знань, поданих у готовому вигляді.

Репродуктивний метод навчання в умовах освітньо-цифрового середовища використовується для формування вмінь і навичок у бакалаврів із кібербезпеки на рівні, що дозволяє застосувати їх в умовах, які раніше розглядалися, або трохи змінених. За допомогою системи завдань у контексті дистанційного курсу освітньо-цифрового середовища організовує діяльність із неодноразового відтворення повідомлених знань або способів діяльності.

Технологізація індивідуальної траєкторії навчання в умовах освітньо-цифрового середовища.

Перебуваючи в умовах освітньо-цифрового середовища під час фахової підготовки, кожен учасник освітнього процесу рухається в межах індивідуальної траєкторії навчання. Погоджуємось з А.В. Хуторським, який розглядає індивідуальну освітню траєкторію як персональний шлях реалізації особистісного потенціалу кожного учня в освіті [22]. Індивідуальна траєкторія – це прояв стилю навчальної діяльності кожного здобувача освіти, який залежить від його мотивації, здатності до навчання і здійснюється у співпраці з педагогом [23; 24].

Індивідуальна освітня траєкторія має бути орієнтована на створення умов для самовираження особистості бакалавра з кібербезпеки за обов'язкового досягнення поставлених цілей

навчання. Для бакалавра з кібербезпеки під «індивідуальною освітньою траєкторією» в умовах освітньо-цифрового середовища ми розуміємо обраний ним за власним бажанням і під власну відповідальність рух до досягнення, визначеного стандартом освіти, рівня професійної компетентності, що здійснюється за умови постійної педагогічної підтримки й контролю, у процесі якого відбувається його творча самореалізація, прояв і розвиток сукупності особистісних якостей, відповідно, індивідуального освітнього маршруту в умовах освітньо-цифрового середовища. Індивідуальний освітній маршрут являє собою персональну програму формування професійної компетентності, що відповідає його віку і здібностям, інтересам, мотивації, психодинамічним характеристикам і яка спроектована на базі освітньо-професійної програми підготовки фахівця.

Індивідуально-освітня траєкторія є персональною та будується особистістю бакалавра з кібербезпеки залежно від мети, яку вона переслідує; наявності вільного часу; ступеня розвиненості освітньої інфраструктури країни; рівня достатку в родині; особистих вподобань; стереотипів, що склались у суспільстві; зовнішнього оточення людини; ступеня наявного взаємозв'язку між суб'єктами господарювання та освітніми установами, а також широкого кола інших суб'єктивних та об'єктивних факторів.

Технологізація індивідуальної траєкторії навчання бакалавра з кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища передбачає аналіз навчального плану спеціальності, ознайомлення з анотаціями дисциплін, які входять до навчального плану, аналіз компетентностей, які формуються у процесі вивчення конкретних дисциплін.

Технологізація індивідуальної траєкторії навчання в умовах освітньо-цифрового середовища передбачає аналіз навчального плану, вибір дисциплін і тем, опрацювання анотацій до кожної дисципліни навчального плану та інформації про викладачів, за якими закріплена конкретна дисципліна, виконання завдань та формування звітів на основі збережених і оброблених даних.

Висновки. Отже, проаналізувавши поняття «умова», котре закладає в основу педагогічні вимоги, обставини, за яких компоненти навчального процесу подані в найкращому взаємозв'язку, уточнено, що педагогічні умови – це сукупність різнопланових (зовнішніх і внутрішніх) соціально-педагогічних і дидактичних чинників, необхідних і достатніх для виникнення та раціонального стійкого функціонування певної педагогічної системи. У нашому експериментальному дослідженні формування готовності бакалаврів із кібербезпеки до професійної діяльності в умовах освітньо-цифрового середовища забезпечують такі педагогічні умови, як стимулювання мотивації та активізація

навчально-пізнавальної діяльності у процесі формування готовності до професійної діяльності в бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища, організація підготовки бакалаврів із кібербезпеки як наукове дослідження, інтеграція репродуктивної та творчої діяльності бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища та технологізація індивідуальної траєкторії навчання в умовах освітньо-цифрового середовища. Реалізація визначених педагогічних умов здатна забезпечити процес оволодіння основними методами прогнозування, що дозволяє здійснювати аналіз, моделювання, проектування та конструювання навчально-виховного процесу бакалаврів із кібербезпеки в умовах освітньо-цифрового середовища.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кузьмина Н.В., Григорьева Е.А., Якунин В.А. Методы системного педагогического исследования : учебное пособие. Москва : Народное образование, 2002.
2. Данилов М.А., Основные проблемы методологии и методики педагогических исследований. Москва : АПН СССР, 1971.
3. Хуторской А.В. Дидактика. Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. Питер : Санкт-Петербург, 2017.
4. Литвин А.М. Педагогічні умови інформатизації навчально-виховного процесу в ПТНЗ будівельного профілю. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2010. № 5. С. 65–78.
5. Яковлев Е.В. та Яковлева Н.О. Педагогическая концепция : методологические аспекты построения. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2006.
6. Ильичев В.Ф., Федосеев П.Н., Ковалева С.М. Философский энциклопедический словарь / ред. В.Ф. Ильичев. Москва : Советская энциклопедия, 1983.
7. Рубинштейн С.Л., Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1973.
8. Литвин А.М. та Мацейко О.І. Методологічні засади поняття «Педагогічні умови». *Дидактика, методика і технології навчання*. 2013. С. 43–63.
9. О. В. Галкина, Роль и место понятия «организационно-педагогические условия» в терминологическом аппарате педагогической науки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01, Самара, 2009.
10. Андреев В.И., Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности, Казань : Изд-во КГУ, 1988.
11. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды. Москва : АПН СССР, 1989.
12. Найн А.Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований. *Педагогіка*. 1995. № 5. С. 44–49.
13. Пюра О.С. Педагогічні умови формування комунікативних умінь і навичок майбутніх педагогів. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : наук.-теорет. зб. Педагогіка. Психологія. Філософія*. 2011. № 22. С. 171–174.

14. Алексюк А.М., Аюрзанайн А.А, Підкасистий П.І. Козаков В.А. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання : навчальний посібник, ІСДО, 1993.

15. Пехота О.М. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навчальний посібник, Київ : Видавництво А.С.К., 2003.

16. Точиліна С.О. Роль професіоналізму вчителя у формуванні мотивації навчальної діяльності здобувача освіти та його особистості. 2019.

17. Додонов Б.І. Структура динаміки мотивов діяльності. *Вопросы психологии*. 1983. С. 126–130.

18. Гладкий С.О. Основи наукових досліджень : навчально-методичний посібник. Полтава : ВНЗ Укоопспілки «ПУЕТ». 2016.

19. Важинський Т.І. Методика та організація наукових досліджень : навчальний посібник. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016.

20. Дружинин В.М. Психология общих способностей. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1999.

21. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. Москва : Изд-во МГУ, 2003.

22. Хуторський А.В. Індивідуальна освітня траєкторія. 2008.

23. Гаязов А.С. Индивидуальные траектории образования личности.

24. Кримова О.М. Індивідуальна професійно-освітня траєкторія фахівця, як інструмент забезпечення його конкурентоспроможності на ринку праці. *Економіка і організація управління*. 2016. № 1(21). С. 236–242.